

---

KÖZÉPKORI HISTÓRIÁK OKLEVELEKBEN (1002—1410)

*A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula*

A kötet, mely a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár első darabjaként látott napvilágot, méltán tarthat számot a magyar középkor iránt érdeklődők megkülönböztetett figyelmére. Az önálló középkortörténeti kiadványsorozat kezdeményezése már önmagában jelentős fejlemény, hiszen az a szakmáinál szélesebb közvélemény előtt is alighanem ismert, hogy a közelmúlt néhány évtizedében — józan ésszel pontosan nem is igazán követhető megfontolások alapján — a középkor kutatása erőteljesen háttérbe volt szorítva. Manapság, amikor a középkorkutatás hátrányos megkülönböztetése remélhetőleg egyszer s mindenkorra véget ért, úgy tűnik, növekszik azoknak a száma, akik a középkorról a korábbiakhoz képest mást és főként többet kívánnak tudni. Örvendetes ezt tapasztalni még akkor is, ha sejthető, hogy a középkor iránt újonnan feltámadó érdeklődést nem csupán az őszinte és előítéletektől mentes tudásvágy táplálja, hanem a korábban, bár kifejezetten tiltottnak nem is, de mindenképpen nehezen hozzáférhetőnek számító gyümölcs édességét megtapasztalni akaró, olykor bizony felszínes kíváncsiság vagy éppen a középkort a „nemzeti nagylét” korszakaként visszaálmodó — jobb esetben csak romantikus — múltbarévedés is. A középkor történetének hivatásos kutatóira hárul annak felelőssége és örömteli kötelessége, hogy az érdeklődő, ám a középkorkutatás meglehetősen összetett szakmai fogását nem ismerő közönség számára is hoz-

záférhetővé és megismerhetővé válják a középkor ma már sok tekintetben idegennek és érthetetlennek ható világa.

A Szegedi Középkorász Műhely — jelen kötet kiadója — a lehető legszerencsésebb megoldást választotta, amikor úgy döntött, hogy forráskiadvánnyal nyitja meg könyvtárának sorozatát. A megfelelő bevezetéssel és alapos jegyzetapparátussal ellátott, jól megválogatott források ugyanis az önálló felfedezés örömeit kínálják olvasójuknak, s így leginkább alkalmasak arra, hogy a középkor történetében való további búvárkodásra ösztönözzék az érdeklődőt. A döntés annál is inkább helyesnek tartható, mert a tudományos igényű forráskiadások terén — az utóbbi néhány év fontos eredményei mellett is — jelentős adósságok terhelik történetírásunkat, s még inkább elmondható ez a nem szakmai közönségnek is szóló kiadványokkal kapcsolatban. Igaz ugyan, hogy a magyar középkor elbeszélő forrásainak túlnyomó többsége ma már magyar nyelvű fordításban áll a latinul nem értők rendelkezésére, esetenként több változatban is. Köztudott azonban, hogy a magyar középkor éppenséggel nem kényeztetett el rajongóit az elbeszélő források számának és terjedelmének bőségével. Van ugyanakkor a középkori forrásoknak egy olyan, jóval számosabb csoportja, mely a történeti jellegű feljegyzések tömegét hagyományozta ránk: az oklevelek.

A magyarországi oklevelek kiállításakor szokásban volt az oklevelet elnyerő személy

vagy személyek érdemszerző tetteinek megörökítése. A meglehetősen szigorú szabályok szerint megfogalmazott oklevelek ezen részét *narration*nak nevezi az oklevéltan, a diplomatika tudománya. Történetírásunk régóta hasznosítja a *narratio*kat, ám a nem szakmai közönség eddig csupán néhány alkalommal nyerhetett bepillantást e sajátos műfajba, mint például a magyarországi tatárjárás eseményeit, ill. III. Béla vagy Károly Róbert korát bemutató kötetekben. Ilyen előzmények után vállalkozott arra a Szegedi Középkorász Műhely, hogy közzé teszi a *narratio*ok reprezentatív válogatását.

A kötet 172 oklevél *narratio*ját tartalmazza, zömmel a 13–14. század anyagából szemlélgetve. A minél több szöveg közreadásának nyilvánvaló és helyeselhető szándéka — a recenzens szerint legalábbis — elfogadhatóvá teszi, hogy nem teljes oklevelek olvashatók a kötetben. Más jellegű és célú kiadvány(ok) feladata lehet a későbbiekben az, hogy a különböző oklevélfajtákkal vagy az oklevelek egyéb, a szélesebb közönség érdeklődésére a *narratio*khöz hasonlóan számot tartó oklevélrészekkel — mindenekelőtt a középkor gondolkodásmódjába egyfajta szempontból betekintést adó *arengak*ra gondolhatunk — megismertesse az érdeklődőket.

A szövegek kiválogatása jól sikerült, s az, hogy a recenzens néhány további *narratio*t is szívesen látott volna a kötet anyagában, alighanem a telhetetlenség számlájára írható. Nemkülönbön megfelelőnek tűnnek a népes gárda által készített magyar fordítások is; ha kutató szem vél is olykor hibákat felfedezni bennük, az legfeljebb arra hívja fel a figyelmet, hogy a fordítások egybevetését és finomítását nem lehet elégszer ismételni a munka során. De hát, ezt eddig is tudtuk. Egy olyan pontja van a kötetnek, amellyel kapcsolatban a recenzens komolyabb kifogásait kénytelen megfogalmazni.

Az, hogy egy ilyen kiadvány csak alapos jegyzetapparátussal együtt töltheti be hivatását, nem kétséges, s nem is hiányoznak a jegyzetek a kötetből. Más kérdés, hogy talán szerencsésebb megoldás lett volna a szövegek lelohelyét és fordítójának nevét közvetlenül a *narratio*ok után közölni, s a szövegek utalásainak megértéséhez elengedhetetlenül szükséges magyarázatokra fenntartani a jegyzeteket. A jegyzetek egyébként meglehe-

tősen szüksézuviak, ami — mivel így is képesek ellátni szerepüket — nem kifogásolható. Ám éppen a jegyzetek szűkre szabott volta indokolná, hogy névmutató egészítse ki a kötetet. Ennek összeállítása kétségtelenül csökkentette volna a *narratio*ok közlésének rendelkezésére álló teret, azonban nagymértékben elősegítette volna, hogy a magyar középkor alakjait kevésbé ismerő olvasók — s nyilván elsősorban nekik készült a kiadvány — biztosabban eligazodjanak a *narratio*okban említett személyek között, s ne lehessenek kétségeik afelől, hogy például a 34. sz. *narratio* „főhőse”, V. István király „szeretett híve”, Kemény fia Lőrinc sződrényi bán és dobokai ispán azonos a más szövegekben említett „Lőrinc nádor”-ral (29., 33. sz.), aki ugyanezen István — akkor még ifjabb — király „üldözője”-ként (28. sz.) annak haláláért lihegett és vérét kívánta ontani (29. sz.), s ugyanó szerepel a 25. sz. *narratio*ban mint IV. Béla udvarbírája és mosoni ispánja.

A kötetben olvasható szövegek elé a *narratio*ok válogatója és a jegyzetek összeállítója, Kristó Gyula irt előszót. (Alighanem ugyanó szerkesztette a mellékletek sorában szereplő irodalomjegyzéket is.) Az előszóban foglaltak egy részét illetően a recenzens nem hallgathatja el különvéleményét. Nem mintha az előszó nem foglalná össze korrektül és áttekinthetően mindazt, amit a középkor történetének forrásairól általában, ezen belül is az oklevelekről, s kiváltképp a *narratio*okról érdemes bevezetésként elmondani. A *narratio*ok eredetéről és funkcióiról előadottakra vonatkozóan azonban kétségek merültek fel a recenzensben. Ezek kifejtésére csak némi vívódás után szánta el magát, hiszen az általa vitatottakat Mályusz Elemér fejtette ki egykoron (Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon. Bp. 1973), s neki már nem áll módjában megvédenie álláspontját. Mályusz nézeteinek publikálásakor viszont a recenzens még nem volt abban az életkorban — s ez mentheti talán eljárását —, hogy bárminém véleménye is lehessen a *narratio*okról. Ennek következtében jelen kötet előszava inkább alkalmat, semmint okot adott az alábbiak megfogalmazására.

Mint az immár a jelen kötet olvasói előtt is ismert, a *narratio*ok sajátos magyar formáját — hogy ti. az oklevelet elnyerő személy érdemeire nem csupán általánosságban, ha-

nem hosszabb-rövidebb történeti elbeszélést eredményező részletességgel térnek ki az oklevelek — azzal szokás Mályusz nyomán magyarázni, hogy a középkori magyar társadalom katonáskodó rétegei igényt tartottak arra, hogy mind őseik, mind a maguk tetteit megörökítsék. Ezt a feladatot eredetileg a pogánykori hősénekek látták el, egyszerre állítva emléket a hősességeknek és szolgálva követendő példával a hallgatóságnak. A kereszténység felvételét és az okleveles gyakorlat megindulását követően a hősénekek ezen kettős szerepét vették volna át az oklevelek *narratio*l.

Van azonban egy lényeges különbség a hősének és a *narratio* között. Míg a hősének esetében kétség sem fér ahhoz, hogy előadott és élő műfajként képes volt ellátni a fentebbiek értelmében neki tulajdonított szerepkört, ugyanez a *narratio*val kapcsolatosan bajosan állítható. A *narratio*knak és általában az okleveleknek ugyanis a középkorban — ellentétben a hősénekekkel — nem volt „közönsége”. Nem egyszerűen arról van szó, hogy az oklevelet elnyerők híján voltak — elhanyagolható kivételektől eltekintve — az olvasás tudományának, hanem arról is, hogy alkalom sem igen kínálkozott a *narratio*knak előadottnak a hősénekekhez hasonló módon, a társadalmi presztízs növelésének céljából — esetleg népnyelven, előszóban történő — ismertetésére. Gondolhatnánk ugyan arra, hogy például birtokadományozás esetén a birtokbaiktatás ilyen alkalom lehetett — ezeken ugyanis megjelentek a „szomszédok és határosok”, ahogy az oklevelek írják, tehát éppen az a társadalmi környezet, amely elsődleges befogadó közege lehetett volna az adományos tetteit előszámláló *narratio*knak —, ha nem tudnánk azt, hogy a *narratio*kat nem a birtokbaiktatást elrendelő parancslevelekbe, hanem az iktatás megtörténte után kiállított ünnepeles kiváltságlevelekbe foglalták bele. Nem világos tehát — meglehet, csupán a recenzens előtt —, hogy miként fejthették ki a *narratio*kat a hősénekekkel egybevethető hatásukat.

Valami oka kellett persze, hogy legyen a részletező *narratio*ok kialakulásának, a recenzens azonban ezt nem a hősénekek, ill. a szellemi kultúra tágabb környékén véli felfedezni, hanem a birtokjogban. Ismeretes ugyanis, hogy a középkori magyar birtokjog nem hűbéri jellegű volt, adományait — lett legyen

szó akár birtokról, akár kiváltságról — az uralkodók a már megtett érdemszerző szolgálatok viszonzásaképpen tették meg. Ez a rendszer azzal a következménnyel járt, hogy időről-időre válhatott — elsősorban politikai megfontolások által gerjesztve —, mi is tekinthető voltaképpen „érdemszerző szolgálat”-nak. S valóban, tudott dolog, hogy több ízben sor került a korábbi adományok felülvizsgálatára, mely akciók közül a legismertebbek minden bizonnyal IV. Béla király — még herceggként elkezdett — birtokvisszavételei. Ezek során többször is előfordult, hogy Béla eltekintett valamely birtok elvételétől, mert az annak birtokosa által bemutatott oklevél meggyőzte arról, hogy az adományos megérdemelten jutott birtokához, azaz nem „haszontalan és felesleges” adományról van szó. Hasonlóképpen tett különbséget III. András király elődje, IV. László adományai között: az 1290. évi törvény rendelkezése szerint László „érdemes szolgálatok” fejében tett adományai érvényben maradnak, ellenben „a meg nem érdemelten és igazságtalanul” kapottakat vissza fogják venni. Mindkét példa igazolja, hogy a birtokosnak nemcsak ahhoz fűződött elsőrendű érdeke, hogy bizonyítani tudja adománybirtokához való jogát — azaz oklevelet eszközölni ki róla —, hanem ahhoz is, hogy az oklevélben az adományt megindokló érdemszerző szolgálatait is megörökítsék. Az „igaz szolgálatok” útján szerzett adomány fogalmának és a *narratio*knak az összetartozását még egyértelműbbé teszi, hogy III. András említett törvénye az „érdemes szolgálat”-ok példajaként kifejezetten az ország védelmét említi, márpedig a *narratio*ok elsősorban éppen az oklevélnyerők hadítottait adják elő, miként arról a jelen kötet olvasói is meggyőződhetnek. Ez lehetett a *narratio*ok elsődleges funkciója: bizonyítani, hogy az adományos tényleges érdemek jutalmaként nyerte el a maga birtokát. A bíróság volt tehát az a „közönség”, amelyre a *narratio* bizonyíthatott, ott ugyanis valóban gondosan elolvasták, tüzetesen tanulmányozták a bizonyítékként bemutatott oklevelet.

Hogy a *narratio*ok szerepének kérdése valóban beilleszthető ebbe a keretbe, arra érdekes módon szolgált újabb adalékot egy 14. századi birtokper. Ennek során az egyik peres fél oklevelekkel bizonyította, hogy a vitatott földhöz csere útján jutott, ám ellenfelei,

a királyné jogi képviselői, egyebek mellett azal érveltek ellene, hogy az a személy, akitől csere révén szereztek a vitatott birtokot, Dorog fia Sándor leszármazottja, márpedig az említett Sándor annak idején a törvényes király hűtlene volt, amiért is birtokait el kellett volna kobozni, s így sem annak leszármazottja, sem a csere utáni birtokos nem bírhatta azt törvényesen. Állításuk bizonyosságként bemutatták IV. Béla fiának, István ifjabb királynak egy oklevelét. Ennek *narratio*-ja Sándor azon érdemeit adja elő, amelyeket az a Béla és István közötti 1264–65. évi belharcokban szerzett a herceg oldalán hadakozva. (A *narratiót* jelen kötet is tartalmazza a 28. sz. alatt.) Dorog fia Sándor oklevelének egyébiránt semmi köze nem volt a birtokperhez, bemutatását egyetlen szempont indokolta: igazolni, hogy a perbeli ellenfél egy hűtlenségben — utólag — elmarasztható személy leszármazottjától szerezte birtokát. Nem más történt tehát, mint hogy a királyné körmönfont jogászai éppen a szo-

kásos eljárással ellentétes módon használták fel egy oklevél *narratio*-ját: érvelésükben az nem az igaz érdek bizonyítására, hanem az adomány indokául felhozott tettek elítélendő voltának alátámasztására szolgált. Mi sem áll távolabb a recenzenstől, mint a fentiekben megfogalmazottakat végleges eredményeknek tekinteni. Annál is kevésbé, mert egyetért Kristó Gyulával abban, hogy a *narratiók* tudományos kutatása a kezdeteknél jár, sok még a teendő e téren.

A kezdeteknél tart még a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár is, az első lépés — jelen kötet — azonban több, mint ígéretes. A recenzensnek végezetül nincs is más kötelessége, mint sikert kívánni a sorozat folytatásához annak reményében, hogy amint gyarapodnak a könyvtár kötetei, úgy gyarapodnak majd ismereteink is a magyar középkorról. (*Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1. Szeged, 1992. 348 o.*)

Zsoldos Attila